

Η «τέλεια καταιγίδα» και η (αυτ)απάτη της «στροφής στον κείνσιανισμό»

Τι (μας) συμβαίνει και γιατί. Τι να κάνουμε

Του Πάνου Κοσμά

Ο Μητσοτάκης στο δεύτερο διάγγελμα, γλυκύς, με κοινωνική ενσυναίσθηση, σχεδόν κείνσιανός. Ο Μακρόν, στο δικό του διάγγελμα, (1) αυτοκριτικός, αναστοχαστικός, αποφασισμένος να τα αλλάξει όλα. Η Μέρκελ, στο πρώτο της διάγγελμα σε 14 χρόνια, να ξεχνά τη σκληρή δημοσιονομική ορθοδοξία στην «ώρα της ανάγκης». Το Eurogroup, αυτή η ανεξέλεγκτη και μη νομιμοποιημένη «μαφία» του ακραίου νεοφιλελευθερισμού, αναστέλλει την ισχύ του Συμφώνου Σταθερότητας και επιτρέπει ακόμη και στην Ελλάδα να «μοιράσει» μερικά δισ. για την αντιμετώπιση της κρίσης εξανεμίζοντας σημαντικό μέρος του πρωτογενούς πλεονάσματος. Κι ο Τραμπ, έτοιμος να «μοιράσει» 250 δισ. δολάρια στα αμερικανικά νοικοκυριά. Τι συμβαίνει λοιπόν; Πρόκειται για τον καπιταλισμό που «μαθαίνει από τα λάθη του» και είναι έτοιμος να μετατραπεί από νεοφιλελεύθερο γκάγκστερ σε κείνσιανή «Μητέρα Τερέζα»;

Σπεύδω να πω από την αρχή πως όποιος/α πιστέψει κάτι τέτοιο, θα πρέπει να ελεγχθεί για εγκληματική πολιτική αφέλεια. Τι όμως συμβαίνει; Και ποια είναι η ενδεδειγμένη στάση απέναντι σε αυτό που συμβαίνει;

Η θεωρία του «μαύρου κύκνου»

Εδώ και δύο σχεδόν χρόνια, από τις αρχές του 2018 και ύστερα,

άρχισε να πυκνώνει η αρθρογραφία σε έντυπα κύρους διεθνούς εμβέλειας, με την υπογραφή διάσημων συστημικών πενών, αλλά και οι εκθέσεις «θεσμικών επενδυτών» (οίκων αξιολόγησης, επενδυτικών τραπεζών, στελεχών hedge funds κ.λπ.), που είτε προφήτευαν μια νέα μεγάλη κατάρρευση του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος είτε πιθανολογούσαν ότι αυτή η κατάρρευση θα οδηγούσε σε κρίση ανάλογη ή και χειρότερη της αντίστοιχης του 2008. Η τεκμηρίωση κάθε άλλο παρά αδύναμη ήταν, αφού στηριζόταν σε στατιστικά δεδομένα που έδειχναν ότι σχεδόν όλοι οι βασικοί δείκτες των αγορών (χρηματιστήρια μετοχών και ομολόγων, κρατικών και εταιρικών) ήταν σε επίπεδα «ντοπαρίσματος» συγκρινόμενα ή και υψηλότερα της περιόδου λίγο το ξέσπασμα της κρίσης του 2008. Καθώς η προφητεία δεν επαληθευόταν, η σχετική αρθρογραφία αραίωσε. Στην πορεία, η τεκμηρίωση ενισχύθηκε με εκτιμήσεις και προβλέψεις ότι ο μακρόχρονος αναπτυξιακός κύκλος της περιόδου 2010 – 2019 στις ΗΠΑ και ο αντίστοιχος, πιο ασθενής και λιγότερο μακροχρόνιος στην Ευρώπη, έβαινε προς το τέλος του. Καθώς αναζητούνταν η «ακίδα» που θα έσπαζε τη «φούσκα» των αγορών, η αρχική υπόθεση ήταν πως αυτή θα ήταν ένα τυχαίο γεγονός. Η υπόθεση αυτή αναθεωρήθηκε στη συνέχεια: πλέον η «ακίδα» θα ήταν η παγκόσμια επιβράδυνση ή και ύφεση.

Στη συνέχεια όμως, η επιβράδυνση (με επιμέρους αλλά όχι γενικευμένα στοιχεία ύφεσης) χτύπησε την πόρτα της παγκόσμιας οικονομίας από το φθινόπωρο του 2019 χωρίς να λειτουργήσει σαν «ακίδα», οι δε κεντρικές τράπεζες φαινόταν να ελέγχουν το παιχνίδι με μικρές προσαρμογές στην πολιτική επιτοκίων και παροχής ρευστότητας. Τότε, η σχετική αρθρογραφία μετατοπίστηκε σε μια νέα βάση: πλέον η «ακίδα» θα ήταν ένα εξωγενές ως προς την οικονομία γεγονός. Είτε μια κλιμάκωση του εμπορικού πολέμου είτε κάποια γεωπολιτική κρίση κ.λπ.

Ήταν η «προφητεία» περί «μαύρου κύκνου» που θα οδηγήσει τις αγορές σε κατάρρευση και τον καπιταλισμό σε μια νέα μεγάλη περιπέτεια. Η κρίση του κορονοϊού μοιάζει ότι είναι η τέλεια «επαλήθευση» της θεωρίας του «μαύρου κύκνου»: το σύστημα είχε

τον έλεγχο, αλλά ήρθε ένας εξωγενής παράγοντας για να οδηγήσει στη θρυλούμενη «τέλεια καταιγίδα». Θα μπορούσε να είναι και η πτώση ενός μετεωρίτη· γιατί θα έπρεπε να ενοχοποιηθεί ο καπιταλισμός, που, υπό «κανονικές συνθήκες», ήταν έτοιμος να πάρει τη «στροφή» της επιβράδυνσης/ύφεσης χωρίς το «όχημα» να φύγει έξω από το οδόστρωμα στον γκρεμό;

Αυτή η, υπερασπιστική για τον καπιταλισμό, γραμμή είναι απατηλή. Αν ο κορονοϊός ήταν η «ακίδα», οι «φούσκες» ήταν πραγματικές. Αν ο καπιταλισμός ήταν αθώος, τότε τα συστήματα υγείας δεν θα ήταν τόσο κατεστραμμένα ώστε να πρέπει να ληφθούν μέτρα παγώματος της οικονομικής δραστηριότητας σε τέτοια κλίμακα, απειλώντας με ύφεση βαθύτερη του 2008 και με οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις «τύπου 1929». Τέλος, δεν ισχύει καν ότι ο ιός είναι παράγοντας πραγματικά εξωγενής σε σχέση με τον καπιταλισμό, αφού η άποψη πως πρόκειται για υποπροϊόν της βιομηχανικής κτηνοτροφίας και της αποψίλωσης των δασών έχει ισχυρή τεκμηρίωση. (2)

Ο ιός και ο καπιταλισμός σαν «εξασθενημένος οργανισμός»

Ο καπιταλισμός βρίσκεται μπροστά σε μια νέα δομική κρίση μόλις 12 χρόνια ύστερα από την κρίση του 2008 επειδή ήταν ήδη «εξασθενημένος οργανισμός» εξαιτίας του τρόπου που αντιμετώπισε την κρίση του 2008 ξεπερνώντας την προσωρινά – στην ιστορία των δομικών κρίσεων, η χρονική απόσταση 12 χρόνων μεταξύ δύο διαδοχικών εξ αυτών είναι πρωτοφανής.

Συγκεκριμένα:

Η σχέση κρατικού χρέους-ανάπτυξης:

Το 2018 η αμερικανική οικονομία πέτυχε ρυθμούς ανάπτυξης περί το 3,4%. (Ο μέσος ευρωπαϊκός ρυθμός ήταν κάτω από 2%, ενώ η Κίνα προσπαθούσε να συντηρήσει ρυθμούς ανάπτυξης περί το 6% έχοντας πέσει σε αυτά τα επίπεδα ύστερα από μακροχρόνια

ανάπτυξη με ρυθμούς που έφτασαν και το 15!) Ωστόσο, γι' αυτή την αύξηση το αμερικανικό ομοσπονδιακό χρέος αυξήθηκε το 2018 κατά 6%, σκαρφαλώνοντας στο ιλιγγιώδες ποσό των 20,66 τρισ. δολαρίων. Για την αμερικανική οικονομία όπου η ανάκαμψη μετά το ξέπέρασμα της κρίσης του 2008 εμφάνισε το μεγαλύτερο δυναμισμό σε σχέση με τον υπόλοιπο καπιταλιστικό κόσμο (αν και κάτω από τα προ της κρίσης του 2008 επίπεδα), για κάθε 1 εκατοστιαία μονάδα ανάπτυξης απαιτείται αύξηση του κρατικού χρέους κατά 1,5 εκατοστιαία μονάδα.

Στην περίπτωση της Κίνας η αναλογία ήταν ακόμη χειρότερη: για ρυθμούς ανάπτυξης 6,5% το 2018, το κρατικό χρέος αυξήθηκε κατά περίπου 16%! Το κρατικό χρέος της Κίνας, που μέχρι πριν λίγα χρόνια ήταν πολύ χαμηλά, ξεπέρασε το 100% του ΑΕΠ (αν και είναι δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια, επειδή τα επίσημα κινεζικά στατιστικά στοιχεία είναι τελείως αναξιόπιστα).

Μια επιχείρηση που δανείζεται 1,5 ευρώ για κάθε 1 ευρώ παραγόμενου προϊόντος (ΗΠΑ) ή 16 ευρώ για 6,5 μονάδες παραγόμενου προϊόντος (Κίνα) είναι στρατηγικά καταδικασμένη – θα καταρρεύσει αναπόφευκτα, αργά ή γρήγορα. Βεβαίως τα κράτη δεν είναι επιχειρήσεις, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι μπορούν να εξυπηρετούν για πολύ καιρό ένα τεράστιο κρατικό χρέος που μάλιστα διαρκώς αυξάνεται.

Η σχέση χρέους-ΑΕΠ:

Αυτό είναι ένα από τα δομικά στρατηγικά αδιέξοδα του νεοφιλελεύθερου μοντέλου συσσώρευσης όπως επιβίωσε τραυματισμένο από την κρίση του 2008: το δημόσιο χρέος αυξήθηκε παντού ύστερα από την κρίση του 2008 σημαντικά και είναι στα όρια -ή και πέρα από αυτά- της «κόκκινης ζώνης» του 100% του ΑΕΠ.

Σύμφωνα με στοιχεία του IIF (Διεθνές Χρηματο-οικονομικό Ινστιτούτο), το παγκόσμιο χρέος κυμαίνεται περί τα 250 τρισεκατομμύρια δολάρια και ανέρχεται σε 330% του παγκόσμιου ΑΕΠ (Παγκόσμιο ΑΕΠ = 77 τρισεκατομμύρια δολάρια). **(3)**

Η κατανομή του είναι η εξής:

- Κρατικό χρέος: 70 τρισ. δολάρια
- Χρέος χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων: 61,7 τρισ. δολάρια
- Χρέος μη χρηματοπιστωτικών εταιρειών: 75,7 τρισ. δολάρια
- Δάνεια νοικοκυριών: 47,9 τρισ. δολάρια

Πριν 10 χρόνια, το 1999, τα αντίστοιχα νούμερα ήταν:

- Κρατικό χρέος: 20,5 τρισ. δολάρια
- Χρέος χρηματοπιστωτικού τομέα: 22,3 τρισ. δολάρια
- Χρέος μη χρηματοπιστωτικών εταιρειών: 22,7 τρισ. δολάρια
- Χρέος νοικοκυριών: 15,3 τρισ. δολάρια

Σύνολο: 80,8 τρισ. δολάρια.

Πριν τον «μαύρο κύκνο» του κορονοϊού ήμαστε ήδη στα πρόθυρα παγκόσμιας κρίσης χρέους, αν μάλιστα σκεφτεί κανείς ότι το χρέος εξακολούθησε να αυξάνεται παρά τα δρακόντεια προγράμματα λιτότητας (ή ίσως ακριβώς εξαιτίας του μοντέλου συσσώρευσης που τα προϋποθέτει) και παρά τα πολύ χαμηλά επιτόκια με τα οποία εξυπηρετούνταν μέχρι και πριν ένα μόλις μήνα. Και ήδη πριν τον κορονοϊό ήταν προφανής και βασιμότατος ο φόβος ότι σε τυχόν ανοδική πορεία των επιτοκίων των ομολόγων θα εκκινούσε μια καταστροφική διαδικασία «απομόχλευσης», δηλαδή αδυναμίας εξυπηρέτησης του χρέους, από κράτη, επιχειρήσεις, νοικοκυριά.

Η «παρά φύσιν» καθήλωση από τις κεντρικές τράπεζες των επιτοκίων σε τόσο χαμηλά επίπεδα, εμπνεόταν/εμπνέεται μεταξύ άλλων και από αυτόν το φόβο.

Χαμηλή παραγωγικότητα:

Στον πρόσφατο αναπτυξιακό κύκλο η παραγωγικότητα «σερνόταν» σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα για τη μεταπολεμική περίοδο, όχι μόνο

σε σχέση με την προ της κρίσης του 1973 φάση της αλλά και σε σχέση με αυτή ανάμεσα στο 1973 και το 2008. Η καθήλωση της παραγωγικότητας σε χαμηλά επίπεδα για όλη τη διάρκεια του αναπτυξιακού κύκλου μετά την κρίση του 2008 είναι ακριβώς απόδειξη στρατηγικού αδιεξόδου.

Ασθενική ανάπτυξη υπό την ομπρέλα μιας ιστορικά πρωτοφανούς πολιτικής των κεντρικών τραπεζών:

Σε όλη τη διάρκεια του πρόσφατου αναπτυξιακού κύκλου, η καπιταλιστική ανάπτυξη διεθνώς ήταν ασθενική (με την εξαίρεση των ΗΠΑ την τελευταία διετία). Για να υπάρξει όμως, προϋποτέθηκε μια ιστορικά πρωτοφανής πολιτική από όλες τις κεντρικές τράπεζες: μακροχρόνια παραμονή των επιτοκίων σε πολύ χαμηλά -σχεδόν μηδενικά- επίπεδα και πλημμύρισμα της αγοράς με φτηνό χρήμα. Αυτή η πολιτική του φτηνού και άφθονου χρήματος δεν θα ήταν από μόνη της πρόβλημα αν έλυνε τα τρέχοντα προβλήματα του καπιταλισμού χωρίς να δημιουργεί ακόμη μεγαλύτερα. Στην προκείμενη περίπτωση, συνέβη ακριβώς αυτό: δημιούργησε ακόμη μεγαλύτερα.

Ποια ήταν αυτά:

Πρώτο, τα υψηλά κέρδη σε συνδυασμό με τη «νομισματική πλημμύρα» που εξαπέλυσαν οι κεντρικές τράπεζες, είχαν αυξήσει το μέγεθος κάθε είδους χρηματιστηριακής «φούσκας».

Δεύτερο, επειδή παρ' όλα αυτά η καπιταλιστική ανάπτυξη ε ήταν ασθενική και αβέβαιη, γι' αυτό οι κεντρικές τράπεζες δεν κατάφεραν να άρουν «εγκαίρως» την πολιτική των χαμηλών επιτοκίων και του τυπώματος χρήματος, με αποτέλεσμα τώρα που ήρθε ξανά η ώρα της επόμενης ύφεσης τα νομισματικά τους όπλα να μην είναι τόσο αποτελεσματικά όσο στην αντιμετώπιση της κρίσης του 2008.

Το ιδιωτικό χρέος: των νοικοκυριών αλλά και των επιχειρήσεων. Η τεράστια αύξηση του χρέους των νοικοκυριών είναι δομικό χαρακτηριστικό του νεοφιλελεύθερου μοντέλου συσσώρευσης. Τα φτηνά τραπεζικά δάνεια σε πρωτοφανή μαζική κλίμακα έγιναν αναγκαία για να συντηρήσουν/τροφοδοτήσουν την κατανάλωση των

εργαζόμενων τάξεων, άρα και τους ρυθμούς καπιταλιστικής ανάπτυξης, σαν υποκατάστατο του εργατικού εισοδήματος που οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές λιτότητας κρατούσαν καθηλωμένο ή μείωναν συστηματικά. Όμως τα δάνεια συνιστούν υποθήκευση μελλοντικού εισοδήματος, που σε συνθήκες γενικευμένης λιτότητας, εργασιακής ευελιξίας και ανασφάλειας δεν είναι εξασφαλισμένο. Έτσι, τα δάνεια «κοκκινίζουν», οι τράπεζες έχουν «τρύπες» στους ισολογισμούς τους κ.λπ. Από τη μια, τα επίπεδα δανεισμού και υποθήκευσης των μελλοντικών εισοδημάτων είναι τέτοια, που ο τραπεζικός δανεισμός δεν μπορεί παρά εντελώς ανεπαρκώς να λειτουργεί πλέον σαν υποκατάστατο εισοδήματος και έτσι να τονώνει την κατανάλωση και την καπιταλιστική ανάπτυξη. Από την άλλη, οι τράπεζες αποκτούν κεφαλαιακά προβλήματα.

Στο χορό του ιδιωτικού χρέους έχει πλέον μπει για τα καλά και η Κίνα. Η μερίδα του λέοντος του κινεζικού ιδιωτικού χρέους είναι το χρέος των επιχειρήσεων, καθώς κρατικές και ημικρατικές επιχειρήσεις δανείζονται με ελλειείς εγγυήσεις από κρατικές τράπεζες. Το αποτέλεσμα είναι ότι διευρύνονται τα «ανοίγματα» των ίδιων των τραπεζών, ενώ το συνολικό χρέος της Κίνας (κρατικό και ιδιωτικό) ξεπερνάει το 300%. Αυτές οι όψεις της κινεζικής ανάπτυξης θυμίζουν στοιχεία από τα αναπτυξιακά μοντέλα της Ιαπωνίας και της Νότιας Κορέας, που κατέρρευσαν στις αρχές της δεκαετίας του '90.

Αυτές τις προϋπάρχουσες δομικές αντιφάσεις και στρατηγικά αδιέξοδα ήρθε να «ενεργοποιήσει» ο «μαύρος κύκνος» του κορονοϊού.

«Σώστε τον καπιταλισμό»... whatever it takes

Ωστόσο, ο κορονοϊός σαν «ακίδα» που συνάντησε τις χρηματιστηριακές «φούσκες» και σαν καταλύτης της νέας δομικής καπιταλιστικής κρίσης έχει επίσης πρωτόγνωρες και επικίνδυνες ιδιαιτερότητες. Σε αυτές αναφέρονται όσοι από τους ιθύνοντες

του καπιταλιστικού κόσμου μιλούν για «αχαρτογράφητα ύδατα». Ο αναπτυγμένος καπιταλισμός δεν είχε γνωρίσει ξανά συνθήκη στην οποία ολόκληροι τομείς οικονομικής δραστηριότητας να παγώνουν με κυβερνητική απόφαση στο πλαίσιο μιας κρίσης δημόσιας υγείας. Και ποτέ ξανά ο ορίζοντας των προβλέψεων δεν ήταν τόσο θολός, αν όχι σκοτεινός, για όσους σχεδιάζουν τα business plan των επιχειρήσεων ή τη στρατηγική στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου. *Ο λόγος; Δεν υπάρχει καμία προηγούμενη εμπειρία για το πώς μπορεί να εξελιχτεί, ως προς τη χρονική διάρκεια και τις συνέπειες, μια τέτοια μείζων κρίση δημόσιας υγείας.*

Από τη στιγμή που αυτό είναι θολό ή σκοτεινό, στον κόσμο της καπιταλιστικής αγοράς κυριαρχεί το ένστικτο της επιβίωσης. Μια αγορά ντοπαρισμένη σε τέτοιο βαθμό με χρηματιστηριακές φούσκες, σε μια οικονομία ασθενική (ρυθμοί ανάπτυξης-επενδύσεις-παραγωγικότητα) και μια σχέση χρέους/ΑΕΠ/ανάπτυξης τόσο «άρρωστη», αντιδρά αναπόφευκτα με πανικό. Οι επενδυτές (επενδυτικές τράπεζες, hedge funds κ.λπ.) στα χρηματιστήρια πουλάνε για να καλύψουν θέσεις, οι εταιρείες που έπαιρναν φτηνά δάνεια χάρη στα χαμηλά επιτόκια για να κάνουν επαναγορά μετοχών και να κρατάνε ψηλά την τιμή των μετοχών τους τώρα πουλάνε για να κλείσουν ανοίγματα και να εξυπηρετήσουν το χρέος τους που ακριβαίνει ραγδαία (καθώς οι αποδόσεις και τα επιτόκια των ομολόγων αυξάνονται ραγδαία), επιχειρήσεις προσπαθούν να σωθούν από τη χρεοκοπία και την κατάρρευση με πρώτες και καλύτερες αυτές που πλήττονται πιο άμεσα: αεροπορικές και ναυτιλιακές εταιρείες, εμπόριο, εστίαση, τουρισμός κ.λπ. Χάρη στην παρέμβαση των κεντρικών τραπεζών, η κρίση του 2008 δεν μετατράπηκε τελικά σε κρίση «τύπου 1929» (παρά τις σοβαρές ομοιότητες), καθώς είχαμε μεν ύφεση αλλά δεν είχαμε μαζικές χρεοκοπίες και εκτίναξη της ανεργίας και της φτώχειας στην έκταση και το βάθος του 1929.

Τώρα, αυτός ο κίνδυνος είναι ορατός.

Σε τέτοιες συνθήκες και προ αυτών των φόβων, οι κεντρικές τράπεζες αρχικά και οι κυβερνήσεις στη συνέχεια κλήθηκαν να σώσουν τον καπιταλισμό από έναν μεγάλο κλυδωνισμό.

Τη στιγμή που γραφόταν αυτό το άρθρο, τα δεδομένα και οι εκτιμήσεις για τις συνέπειες της κρίσης είναι τα εξής:

Τα χρηματιστήρια μετοχών: Έχουν ήδη χάσει περί το 30% (ο ορισμός του μεγάλου κραχ) και η κατάσταση δεν έχει σταθεροποιηθεί με ασφάλεια. Σε πρώτη φάση, η κάθε παρέμβαση των κεντρικών τραπεζών ακυρωνόταν στην επόμενη ημέρα συνεδρίασης με μαζικό sell off. Στη δεύτερη φάση, όταν ανακοινώθηκαν πρωτοφανή για τη νεοφιλελεύθερη περίοδο δημοσιονομικά μέτρα, πάλι αυτά «χαιρετίστηκαν» από τα χρηματιστήρια με θεαματική πτώση. Την Τρίτη 18/3, με τα δημοσιονομικά μέτρα ήδη ανακοινωμένα σε αδρές γραμμές, η Wall Street έκανε νέα βουτιά πάνω από 6% ενώ της ίδιας τάξης ήταν και η βουτιά στα βασικά ευρωπαϊκά χρηματιστήρια. Κι είμαστε ακόμη στην αρχή, με δύο τουλάχιστον «καθαρούς» μήνες κρίσης με τον κορονοϊό μπροστά μας.

Εννοείται ότι την πληρώνουν ακόμη περισσότερο οι τιμές στην περιφέρεια (στην Ελλάδα η πτώση είναι πάνω από 50%, ενώ οι λεγόμενες αναδυόμενες αγορές έχασαν σε δύο βδομάδες περισσότερα απ' ό,τι στην κρίση του 2008.

Τα χρηματιστήρια ομολόγων: Εδώ η πορεία είναι ανάλογη: οι τιμές των ομολόγων πέφτουν ραγδαία εξαιτίας του sell off και παράλληλα ανεβαίνουν ραγδαία τα επιτόκια και οι αποδόσεις. Κι εδώ την πληρώνει περισσότερο η περιφέρεια. Η απόδοση του ελληνικού δεκαετούς ομολόγου (το διαμάντι του στέμματος στο μεταμνημονιακό success story), ανέβηκε μέσα σε δύο βδομάδες από τα επίπεδα λίγο κάτω του 1% στα επίπεδα πάνω από 4%. Όταν το κρατικό και ιδιωτικό χρέος είναι στο θεό, η ραγδαία άνοδος των επιτοκίων σε συνθήκες ύφεσης είναι συνταγή που μπορεί να οδηγήσει σε μαζικές χρεοκοπίες: επιχειρήσεων, τραπεζών, κρατών.

Το πετρέλαιο:

Καθώς βυθιζόμαστε με κρεσέντο σε ύφεση, καθώς οι θαλάσσιες και αεροπορικές μεταφορές παγώνουν, καθώς -σαν να μην έφταναν όλα

αυτά- μαίνεται ο πόλεμος μεταξύ Σαουδικής Αραβίας και Ρωσίας για την παραγωγή και τις τιμές του πετρελαίου, οι τιμές του μαύρου χρυσού έχουν καταρρεύσει στα 20 δολάρια το βαρέλι, το χαμηλότερο επίπεδο των τελευταίων 18 χρόνων!

Ο χρυσός:

Ενδεικτικό των εκτιμήσεων ότι πάμε σε βαθιά ύφεση και αστάθεια παγκόσμια είναι το γεγονός ότι πέφτουν ακόμη και τα πολύτιμα μέταλλα (χρυσός, άργυρος και πλατίνα) που συνήθως είναι το καταφύγιο απέναντι στην αστάθεια. Ο λόγος είναι ότι στα πρώτα στάδια μιας δομικής κρίσης το ξεπούλημα είναι γενικό, καθώς οι επενδυτές πουλάνε κάθε είδους κινητή αξία για να κλείσουν θέσεις και να αποφύγουν τη χρεοκοπία.

Η ύφεση:

Σε έκτακτη έκθεσή της στις αρχές της εβδομάδας η Deutsche Bank **(4)** εκτιμά ότι στο β' τρίμηνο του 2020 η ύφεση που θα χτυπήσει την ΕΕ και τις ΗΠΑ θα είναι η μεγαλύτερη από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο! Συγκεκριμένα εκτιμά ότι το ΑΕΠ στην Ευρωζώνη θα συρρικνωθεί κατά 24%, στις ΗΠΑ κατά 13% και σε παγκόσμιο επίπεδο κατά 12%. Στο γ' τρίμηνο η DB «ποντάρει» σε εκρηκτική ανάκαμψη της Κίνας... Για τη Γερμανία και για το σύνολο του 2020, το ινστιτούτο IfW εκτιμά ότι η ύφεση θα κυμανθεί από 4,5-9%! **(4)**

Το μεγάλο ερώτημα είναι το θα γίνει με τις τράπεζες. Αν δηλαδή η κρίση θα εξελιχθεί σε χρηματοπιστωτική κατάρρευση και σε αλυσίδα αθέτησης χρεών (χρεοκοπιών) επιχειρήσεων, τραπεζών, κρατών.

Ο John Authers γράφει σχετικά με αυτό το ερώτημα σήμερα στο Bloomberg Opinion σε άρθρο με τον εύγλωττο τίτλο «Τα τύμπανα στις αγορές ακούγονται όλο και πιο κοντά»:

«Ο κορονοϊός μοιάζει ολοένα και περισσότερο με ενυπόθηκο δάνειο υψηλού κινδύνου (subprime mortgage). Σε όποιον κρατά σφυρί όλα μοιάζουν με καρφιά. Και σε έναν άνδρα (ή μια γυναίκα) που έζησε τη χρηματοπιστωτική κρίση, κάθε νέα

οικονομική αναταραχή μοιάζει πάντα με του 2008. Εγώ, όπως και πολλοί από τους αναγνώστες, έζησα τα συγκεκριμένα γεγονότα. Έχουν καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την καριέρα μου και είναι πολύ δύσκολο να αποφύγω αυτά να κυριαρχούν στις ερμηνείες μου για όλες τις οικονομικές αναταραχές που βλέπω έκτοτε. Ωστόσο, δεν υπάρχει δίοδος διαφυγής: οι τελευταίες 24 ώρες θυμίζουν πολύ τα γεγονότα που περιέβαλαν την κατάρρευση της Lehman Brothers. Είναι προφανές ότι πολλοί traders και – κυρίως – πολιτικοί παράγοντες γνωρίζουν τι πήγε στραβά τότε, κατανοούν τις παγίδες και προσπαθούν να τις αποφύγουν. Εντούτοις, πιστεύω ότι η συνέχεια του “έπους του κοροναϊού” θα ακολουθήσει το απολύτως αναγνωρίσιμο από την εμπειρία μας προ 12 ετών σχήμα εξέλιξης».

Προσωπικά, δεν έχω την εμπειρία για να το εκτιμήσω. Οι γενικές «συντεταγμένες», ωστόσο, είναι τέτοιες που μοιάζει δύσκολο να αποφευχθεί. Αν η «ακίδα» του κορονοϊού σπάσει και την τρομακτική «φούσκα» του παγκόσμιου χρέους, που είναι πολύ μεγαλύτερο σε σύγκριση με το 2008, θα έχουμε να κάνουμε με πραγματικό οικονομικό «Αρμαγεδδώνα»!

Και τότε θα είμαστε πιο κοντά σε εκτεταμένες συνέπειες και φαινόμενα κρίσης «τύπου 1929»...

Μπροστά στο φάσμα τέτοιων κινδύνων, στα οικονομικά και θεσμικά κέντρα του καπιταλισμού επικρατεί η φωνή της λογικής και του... πανικού: Σώστε το σύστημα whatever it takes!

Πρώτες δοκίμασαν... την τύχη τους οι κεντρικές τράπεζες. Οι αρχικές ανακοινώσεις της FED (αμερικανική ομοσπονδιακή κεντρική τράπεζα) για μείωση επιτοκίων του δολαρίου κατά μισή εκατοστιαία μονάδα και ρευστότητα 700 δισ. δολαρίων σαρώθηκαν από ένα shell off ιστορικών διαστάσεων στη Wall Street. Υπό το κράτος πανικού, επανήλθε αμέσως με μηδενισμό επιτοκίων και αύξηση της διαθέσιμης ρευστότητας στο 1,5 τρισ. δολάρια και του δυνητικά διαθέσιμου ποσού σε 5,5 τρισ. δολάρια! Η «απάντηση» ήταν νέο sell off! Ενδιάμεσα, στα διστακτικά μέτρα της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (μηδενισμός επιτοκίων του

ευρώ και αύξηση του προγράμματος ποσοτικής χαλάρωσης σε 120 δισ. ευρώ) η απάντηση ήταν η μεγαλύτερη στην ιστορία των ευρωπαϊκών χρηματιστηρίων ημερήσια πτώση στον ευρωπαϊκό χρηματιστηριακό δείκτη Stoxx-600 (-11,4%).

Τότε έγινε αντιληπτό ότι οι κεντρικές τράπεζες έχασαν το μαγικό τους ραβδί και έπρεπε να ληφθούν γενναία δημοσιονομικά μέτρα για τη σωτηρία του βαρέως ασθενούντος καπιταλισμού. Ο πραγματισμός οδήγησε στο να παραμεριστούν γρήγορα-γρήγορα τα θέσφατα της δημοσιονομικής ορθοδοξίας:

- Την Τρίτη ο Λευκός Οίκος ανακοίνωσε ότι σχεδιάζει να δρομολογήσει ένα πακέτο μέτρων ύψους \$850 δισ. – \$1 τρισ. Η κυβέρνηση Τραμπ εξετάζει το ενδεχόμενο περίπου \$250 δισ. να κατευθυνθούν απευθείας στους νοικοκυριά, σύμφωνα με δημοσίευμα της Wall Street Journal.
- Η Μεγάλη Βρετανία ανακοίνωσε πακέτο μέτρων ύψους 400 δισ. δολ.
- Η Γερμανική υπό κρατικό έλεγχο τράπεζα KFW θα χορηγήσει έως 500 δισ. ευρώ.
- Η ιταλική κυβέρνηση ανακοίνωσε πακέτο ύψους 25 δισ. ευρώ
- Η Γαλλία ανακοίνωσε σχέδιο ύψους 300 δισ. ευρώ.
- Το Eurogroup συμφώνησε να διατεθεί το 1% του ευρωπαϊκού ΑΕΠ, δηλαδή 140 δισ. ευρώ.

Η απάντηση των αγορών ήταν, χθες Τετάρτη 18/3, νέα μεγαλειώδης βουτιά σε ΗΠΑ και Ευρώπη κατά 6% περίπου. Τότε η ΕΚΤ αποφάσισε να βγάλει το «μπαζούκα»: ανακοίνωσε αργά την Τετάρτη 18/3 νέο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης (με αγορά ομολόγων) ύψους 750 δισ. ευρώ, διαβεβαιώνοντας ότι θα κάνει ό,τι επιπλέον χρειαστεί. (5) Ενέταξε μάλιστα και τα ελληνικά ομόλογα στο πρόγραμμα. Στο άνοιγμα των ευρωπαϊκών χρηματιστηρίων η «απάντηση των αγορών δεν ήταν ενθουσιώδης: οριακές αυξήσεις στους βασικούς δείκτες στα χρηματιστήρια μετοχών. Αντίθετα,

πιο ενθουσιώδης ήταν η υποδοχή του μέτρου από τις αγορές ομολόγων της ευρωπαϊκής περιφέρειας, ειδικά της Ιταλίας και της Ελλάδας. **(6)** Εξάλλου εκεί ακριβώς στόχευε: να ανακόψει μια εκρηκτική αύξηση επιτοκίων-αποδόσεων-spreads που θα επιτάχυνε ένα κύμα χρεοκοπιών.

Είμαστε ακόμη στην αρχή και είναι βέβαιο ότι θα χρειαστεί να γίνουν πολλά ακόμη για να σωθεί ο «ασθενής». Ωστόσο, οι πραγματικές δημοσιονομικές δυνατότητες είναι μικρές μπροστά στο βουνό του παγκόσμιου χρέους. Οι επόμενες βδομάδες θα είναι κρίσιμες. Η τελική εικόνα θα σχηματιστεί καρέ-καρέ...

Αλλαγή «υποδείγματος»; Από τον νεοφιλελευθερισμό στον κεϊνσιανισμό;

Αν στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου η ιδεολογικοποίηση των μεθόδων διαχείρισης του συστήματος ήταν έντονη, δίνοντας την εντύπωση ότι ακολουθείται πιστά κάποιο «υπόδειγμα», σήμερα τέτοια ανάγκη δεν υπάρχει. Σήμερα, οδηγός είναι ο ωμός πραγματισμός. Το whatever it takes ώστε να σωθεί το σύστημα. Από την άλλη, η ιδεολογικοποίηση του κεϊνσιανισμού ήταν επίσης πραγματική ανάγκη στον Μεσοπόλεμο και στα χρόνια του μεταπολεμικού οικονομικού «θαύματος». Αίφνης κεϊνσιανισμός υποτίθεται ότι έπρεπε να σημαίνει απαραίτητα κάποιου είδους φιλεργατική πολιτική δαπανών. Αυτό έχει δημιουργήσει την ψευδαίσθηση ότι αν τα δόγματα της σχολής του Σικάγο καταρρέουν μπροστά στην ανάγκη να αντιμετωπιστούν οι σύγχρονες δομικές κρίσεις του καπιταλισμού, αυτό σημαίνει στροφή σε έναν κεϊνσιανισμό που θα έχει οπωσδήποτε και μια συνειδητή φιλεργατική πλευρά.

Στην πραγματικότητα, όταν πρόκειται για τη σωτηρία του καπιταλισμού δεν υπάρχουν πολιτικές με βάση εγχειρίδια και «υποδείγματα», αλλά ωμός πραγματισμός. Η νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία της σχολής του Σικάγο ήταν το ιδεολογικό/θεωρητικό

εποικοδόμημα για τις εφαρμοζόμενες πολιτικές μέχρι και το 2008. Αυτή η «ιδεολογικοποίηση» δέχθηκε το πρώτο ισχυρό πλήγμα με την κρίση του 2008. Τότε -και στα επόμενα χρόνια- κατέρρευσαν τα δόγματα της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς και του αντιπληθωριστικού αγώνα μέσω της νομισματικής ορθοδοξίας. Όταν ο «πολύς» Άλαν Γκρίνσπαν, πρόεδρος τότε της FED ομολόγησε σε κατάθεσή του σε Επιτροπή του Κογκρέσου πως δεν μπορεί να αντιληφθεί και να εξηγήσει πώς συνέβη η καταστροφή του 2008, το βασικό ιδεολόγημα μιας ολόκληρης εποχής περί αυτορρύθμισης των αγορών κατέρρεε. Και όταν η FED στα επόμενα χρόνια (όπως και η ΕΚΤ ακόμη περισσότερο) διατηρούσε τα επιτόκια πολύ χαμηλά και μοίραζε εκατοντάδες δισ. δολάρια μέσω των προγραμμάτων «ποσοτικής χαλάρωσης» παρά την ανάκαμψη κερδών και ρυθμών ανάπτυξης χωρίς παρ' όλα αυτά ο πληθωρισμός να πλησιάζει το «βέλτιστο» 2%, κατέρρεε και το δόγμα της νομισματικής ορθοδοξίας.

Ούτε ο πυλώνας της δημοσιονομικής ορθοδοξίας έμεινε αλώβητος, αν λέγοντας δημοσιονομική ορθοδοξία εννοούμε γενικώς τις κρατικές δαπάνες και το απαραβίαστο κάποιων πλαφόν στα κρατικά ελλείμματα.

Στην απέναντι όχθη του Ατλαντικού το ομοσπονδιακό κρατικό έλλειμμα αυξανόταν όλα αυτά τα χρόνια προκαλώντας συνεχή αύξηση του ομοσπονδιακού χρέους. Για την Κίνα, ούτε λόγος να γίνεται για τέτοιου είδους ορθοδοξία. Μόνο στην ΕΕ, πρωτοπορία του παγκόσμιου νεοφιλελευθερισμού, το Σύμφωνο Σταθερότητας παρέμεινε ακλόνητο. Ωστόσο, κάτι έμεινε ακλόνητο για όλους τους βασικούς πόλους του παγκόσμιου καπιταλισμού: η πολιτική της λιτότητας και της αποδιάρθρωσης της αγοράς εργασίας για τις εργαζόμενες τάξεις, καθώς και η διάλυση του κοινωνικού κράτους σε ΗΠΑ, Ευρώπη και Κίνα (στην τελευταία περίπτωση, με πολύ ιδιαίτερες εκδοχές).

Ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι μια φόρμουλα που εφαρμόζεται ενιαία και «πακέτο» ανεξάρτητα από συγκυρίες. Είναι μέθοδος διαχείρισης του καπιταλισμού, μοντέλο συσσώρευσης που βασίζεται πρωταρχικά στη λιτότητα και εργασιακή ευελιξία για

τις εργαζόμενες τάξεις, στη συνεχή απαξίωση του κοινωνικού κράτους και σε στρατηγικές διαχείρισης των περιττών πληθυσμών που αναπόφευκτα παράγονται σε διευρυνόμενη κλίμακα μέσα από τα δύο προηγούμενα. Αυτές οι σταθερές μένουν ακλόνητες και δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη ότι υπάρχει κάποιου είδους στροφή σε... φιλεργατικές πολιτικές. Ό,τι φιλεργατικό υπάρχει, έχει τη μορφή «παράπλευρης ωφέλειας» των μέτρων σωτηρίας του καπιταλισμού. Ακόμη και σε αυτή την «παράπλευρη ωφέλεια», ωστόσο, κυριαρχεί η φροντίδα να είναι προσωρινή και κατά το δυνατόν χωρίς μόνιμες μορφές. Το βοήθημα των 800 ευρώ για ενάμιση μήνα που εξήγγειλε ο Μητσοτάκης για τους εργαζόμενους σε επιχειρήσεις που έκλεισαν προσωρινά με κυβερνητική απόφαση αντιστοιχεί σε μηνιαίες αποδοχές στο ύψος του κατώτατου μισθού και -κυρίως- είναι κρατικό βοήθημα, αφού οι επιδοτούμενοι παύουν να είναι εργαζόμενοι και οι επιχειρήσεις απαλλάσσονται από οποιοδήποτε βάρος απορρέει απ' αυτούς (μισθοί, ασφαλιστικές εισφορές). (7)

Εν προκειμένω ο Μητσοτάκης δεν αυτοσχεδίασε: αυτή η λογική της έκτακτης επιδοματικής ενίσχυσης με ταυτόχρονη απαλλαγή αυτών των επιχειρήσεων από οποιοδήποτε εργασιακό διέπει τις αποφάσεις όλων των ευρωπαϊκών χωρών αλλά και του Τραμπ.

Αν βέβαια λέγοντας νεοφιλελευθερισμό εννοούμε την αυτορρύθμιση των αγορών, τη νομισματική ορθοδοξία, ακόμη και τη δημοσιονομική ορθοδοξία από τη σκοπιά των δαπανών, τότε ο νεοφιλελευθερισμός είναι σε βαθιά... απορρύθμιση ήδη από το 2008 και ύστερα. Αν, από την άλλη, λέγοντας κεϊνσιανισμός εννοούμε τον κρατικό παρεμβατισμό και την αύξηση των κρατικών δαπανών και χρεών, τότε αυτή η στροφή υπάρχει ήδη από το 2008-2009 – με μόνη εξαίρεση την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο νομισματικό επίπεδο, αυτός ο παρεμβατισμός πήρε αδιανόητες διαστάσεις, στο δημοσιονομικό ήταν λιγότερο θεαματικός – αλλά υπήρξε.

Ωστόσο, οι τέτοιοι ορισμοί για το νεοφιλελευθερισμό και τον κεϊνσιανισμό είναι χρήσιμοι και έχουν τη σημασία τους για τους αστούς οικονομολόγους. Έχουν σημασία και για τους μαρξιστές και την Αριστερά σαν συμπτωματολογία της κρίσης του μοντέλου

συσσώρευσης του κεφαλαίου και σαν όπλα στον ιδεολογικό αγώνα όταν τα κυρίαρχα δόγματα καταρρέουν. Έχουν όμως ελάχιστη αξία, αν δεν είναι παντελώς άχρηστοι και επιζήμιοι, για την Αριστερά αν σηματοδοτούν αυταπάτες για στροφή του συστήματος σε συνειδητές πολιτικές υπέρ του εργατικού μισθού, του κοινωνικού κράτους και των εργασιακών δικαιωμάτων.

Θα αντιτείνει κανείς: και οι όρκοι για την ενίσχυση του δημόσιου συστήματος υγείας; Και η επίταξη ή εθνικοποίηση των ιδιωτικών κλινικών; Και οι αναφορές του Μακρόν ότι κάποιοι τομείς πρέπει να εξαιρούνται των κριτηρίων της αγοράς; Δεν αμφισβητείται έτσι στην πράξη η ορθοδοξία της ιδιωτικοποίησης των πάντων; Οι πραγματικές αποφάσεις στο εδώ και τώρα, είναι φανερό ότι απορρέουν από το «πρόταγμα» να σωθεί ο καπιταλισμός από μεγάλη καταστροφή – αυτό περνάει μέσα από την αντοχή του δημόσιου συστήματος υγείας. Τα υπόλοιπα είναι προς το παρόν λόγια. Δεν μπορεί να αποκλειστεί βέβαια το ενδεχόμενο οι ιθύνοντες των αρχουσών τάξεων να βγάλουν το συμπέρασμα ότι οι ιογενείς λοιμώξεις ήρθαν για να μείνουν και άρα η ενίσχυση του δημόσιου συστήματος υγείας να έχει και κάποια συνέχεια ύστερα από την κρίση. Αλλά μέχρις εκεί: στοχευμένες δράσεις με στόχο να θωρακιστεί το σύστημα από άμεσες ή και μελλοντικές απειλές που διαφαίνονται ήδη – και οι εξ αυτών απορρέουσες «παράπλευρες ωφέλειες» για τμήματα των εργαζόμενων τάξεων. Στο θεμελιώδες ερώτημα αν έχουμε στροφή σε φιλεργατικού χαρακτήρα κείνσιανισμό, η απάντηση είναι ένα ξερό όχι!

Μην ξεχνάμε το «δόγμα του σοκ»

Ο κοινωνικός δαρβινισμός είναι στο dna της σχολής του Σικάγο. Χρωστάμε στην Ναόμι Κλάιν αυτή την αποκάλυψη. Η οποία σε τωρινή της συνέντευξη(8) προειδοποιεί:

«Το “Δόγμα του Σοκ” ως στρατηγική ήταν μία αντιπαράθεση στην πολιτική του New Deal του FDR (ΣτΜ. Πρόεδρος Ρούσβελτ). [Economist] Ο Milton Friedman (ΣτΜ. Θιασώτης της Ελεύθερης Αγοράς και του Νεοφιλελευθερισμού) πιστεύει πως όλα έγιναν

χειρότερα στην Αμερική μετά την εφαρμογή του New Deal. Αντιδρώντας στη Μεγάλη Οικονομική Κρίση (1929) και στο Dust Bowl τη δεκαετία του '30 (θύελλες σκόνης και ανομβρία), μία ενεργητική κυβερνητική πολιτική εφαρμόστηκε στη χώρα και ανέλαβε ως αποστολή της, να επιλύσει άμεσα την οικονομική κρίση ξεκινώντας δημόσια έργα και προσφέροντας εργασία σε κρατικούς τομείς, ενώ ταυτόχρονα εφάρμοσε άμεσα μέτρα ανακούφισης των πιο αδύναμων.

Εάν είσαι ένας σκληροπυρηνικός οικονομολόγος, θιασώτης των ελεύθερων αγορών, καταλαβαίνεις πως όταν οι αγορές αποτυγχάνουν, επέρχεται μία προοδευτική αλλαγή πολύ πιο οργανικά από ότι εάν εφαρμόζονταν απορρυθμιστικές πολιτικές που ευνοούν τους επιχειρηματικούς κολοσσούς. Έτσι το “Δόγμα του Σοκ” αναπτύχθηκε ως ένα μέτρο πρόληψης των κρίσεων, ώστε να μην ανοίξει ο δρόμος σε λειτουργικές αλλαγές όπου θα εμφανιστούν προοδευτικές πολιτικές. Οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ κατανοούν πως σε καιρούς κρίσεων βρίσκεται η ευκαιρία τους να προωθήσουν τις επιθυμητές τους αντιδημοφιλείς πολιτικές, που πολώνουν ακόμα περισσότερο τον πλούτο στη χώρα και σε όλο τον κόσμο.» (8)

Στην τωρινή κρίση, ωστόσο, μοιάζει σαν να σπάνε σε ακόμη μεγαλύτερη έκταση, ιδιαίτερα στην ΕΕ, τα αναχώματα της δημοσιονομικής ορθοδοξίας. Το Σύμφωνο Σταθερότητας αναστέλλεται μέχρι νεωτέρας, το ίδιο και τα συμφωνημένα πρωτογενή πλεονάσματα με την Ελλάδα. Στο επόμενο διάστημα ίσως χρειαστεί να γίνουν και άλλα. Από την άλλη, έχοντας αναγκαστεί να διαχειριστούν δύο συστημικές κρίσεις σε μία 12ετία και να παραβιάσουν ωμά τα ίδια τους τα δόγματα, οι ιθύνοντες του καπιταλισμού είναι αρκετά «εξασθενημένοι». Η ιδεολογική κρίση ηγεμονίας οξύνεται. Αναμφίβολα εδώ υπάρχει μια ευκαιρία για την Αριστερά, το εργατικό κίνημα και τα κινήματα αντίστασης γενικά. Όμως τίποτε δεν θα κερδηθεί με βάση κάποιο «συμβόλαιο παραχώρησης» προς τις εργαζόμενες τάξεις. Ό,τι κερδηθεί, θα κερδηθεί με αγώνα ενάντια στη θέληση των εκπροσώπων και διαχειριστών του συστήματος. Το κίνδυνος και ευκαιρία, ισχύει

απόλυτα τόσο για μας όσο και γι' αυτούς. Όλα θα κριθούν από το ποια πλευρά του ταξικού «οδοφράγματος» θα μεταφράσει αποτελεσματικότερα για λογαριασμό της την κρίση σε ευκαιρία γι' αυτήν. Καθώς τα πράγματα θα σκληραίνουν, το σύστημα θα εφαρμόσει αδίστακτα το «δόγμα του σοκ» – τουλάχιστον θα το επιχειρήσει. Δεν πρέπει να υπάρχει καμία αυταπάτη γι' αυτό. Πρέπει να το αποτρέψουμε! Μπροστά μας βρίσκεται η πρόκληση να ανακτήσουμε και κατοχυρώσουμε θέσεις υπέρ των εργαζόμενων τάξεων σε μια διαδικασία αντεπίθεσης που τόσο έχουμε ανάγκη! Δεν είναι εύκολο ούτε αυτονόητο και σίγουρα δεν θα μας δοθεί με «συμβάσεις παραχώρησης».

Σημειώσεις – παραπομπές:

(1) «Αύριο πρέπει να αντλήσουμε διδάγματα από αυτό, το οποίο καλούμαστε σήμερα να αντιμετωπίσουμε, πρέπει να αναρωτηθούμε για το μοντέλο ανάπτυξης μέσα στο οποίο έχει εμπλακεί εδώ και δεκαετίες ο κόσμος μας και του οποίου οι ελλείψεις τώρα έρχονται στο φως. Να αναρωτηθούμε για τις ελλείψεις της δημοκρατίας μας. Ένα έχει φανεί ήδη από αυτήν την πανδημία: η δωρεάν υγεία, ανεξάρτητα από εισόδημα, θέση και επάγγελμα, το κοινωνικό μας κράτος δεν είναι κόστος ή βάρος, αλλά πολύτιμα αγαθά, απαραίτητα ατού, όταν το πεπρωμένο μας χτυπά. Αυτή η πανδημία έχει ήδη δείξει ξεκάθαρα, ότι υπάρχουν αγαθά και υπηρεσίες που πρέπει να τεθούν εκτός των νόμων της αγοράς. Είναι τρελό να αναθέτουμε κατά βάση σε άλλους τη διατροφή μας, την προστασία μας, τη δυνατότητα διαμόρφωσης του πλαισίου ζωής μας. Πρέπει να ανακτήσουμε τον έλεγχο σε αυτούς τους τομείς, να διαμορφώσουμε μια ακόμα πιο κυρίαρχη Γαλλία και Ευρώπη, μια Γαλλία και μια Ευρώπη που παίρνουν το πεπρωμένο τους αποφασιστικά στα χέρια τους. Οι επόμενες εβδομάδες και μήνες θα απαιτήσουν αποφάσεις, που θα αποτελέσουν υπό αυτήν την έννοια ρήξη. Θα το αναλάβω». Αυτός που επέβαλε στρατιωτικό νόμο στη Γαλλία και ματώνει όλες τις διαδηλώσεις με λατινοαμερικάνικης έμπνευσης καταστολή, μιλάει για τα «ελλείμματα της δημοκρατίας μας». Οι υπόλοιπες διαβεβαιώσεις του έχουν την ίδια αξία.

(2) Βλέπε σχετικά:

Π. Παπακωνσταντίνου «Κορωνοϊός: σκληρή προειδοποίηση της Φύσης;», «Καθημερινή» 16.3.2020

Π. Σωτήρης «Η λογική του κέρδους και μια προαναγγελθείσα πανδημία», in.gr 19/3/2020

(3) «Στα 246,5 τρισ. δολάρια εκτοξεύτηκε το παγκόσμιο χρέος», «ΕφΣυν» 16/7/2019

(4) Βλέπε
<https://www.capital.gr/oikonomia/3438558/deutsche-bank-blepei-bathia-pagkosmia-ufesi-sto-a-examino-boutia-24-sto-aep-tis-eurozonis>

Και

<https://www.capital.gr/diethni/3438929/germania-sokaroun-oi-ektimiseis-gia-tin-oikonomia-ufesi-mexri-4-5-9-problepei-to-ifw-to-2020>

(5) <https://www.capital.gr/diethni/3438793/ektakto-paketo-mamouth-upsous-750-dis-euro-apo-tin-ekt-agorazei-kai-ellinika-omologa>

(6) <https://www.capital.gr/agores/3438851/ekriktiko-rali-sta-ellinika-omologa-meta-to-elliniko-qe>

(7) Θανάσης Καμπαγιάννης «Τα ‘‘δώρα’’ της κυβέρνησης: Χαράτσι στους εργαζόμενους, ‘‘εκκλήσεις’’ στους τραπεζίτες», ThePressProject 18/3/2020

(8) https://readersupportednews.org/opinion2/277-75/61852-focus-naomi-klein-coronavirus-is-the-perfect-disaster-for-disaster-capitalism?fbclid=IwAR3c_K84Hk_05_3Wbxc5zYpbVhjQUNXrpE70mu_NPCkIHwXGBc-weMbR-4

Δεν συμμεριζόμαστε τις απόψεις της Ναόμι Κλάιν για την πολιτική του Ρούσβελτ και για την ικανότητά της να βγάλει το σύστημα από την κρίση. Αυτό όμως είναι ένα άλλο θέμα που εκφεύγει των ορίων αυτού του κειμένου.